

Ljuba Slijepčević

Pravosudna akademija

Novi Sad

Veštačka inteligencija i zaštita ljudskih prava kroz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i Sloboda i za sada postojeći normativni okvir

Uvod

Digitalizacija nije novi termin u srpskom rečniku, a veštačka inteligencija, svojim neprestanim usavršavanjem, neminovno predvodi novu „digitalnu revoluciju” čiji je cilj da poboljša standard i kvalitet života građana, poveća efikasnost, smanji eventualne troškove i gubitak vremena sa kojima se možemo susresti u raznim situacijama. Kao najnovija inovacija digitalizacije, pokušava da pronađe svoju svrhu i namenu u današnjem modernom društvu.

U proteklih desetak godina, sve više dolazi do izražaja razvoj veštačke inteligencije („Artificial intelligence” ili jednostavno „AI”) u različitim domenima i oblastima društvenog, socijalnog, obrazovnog i ostalih sistema. Veštačka inteligencija nosi svoje izazove koji se moraju predvideti u implementaciji same veštačke inteligencije. Neophodno je da se predvidi kontrola same veštačke inteligencije, posebno tamo gde je to neophodno zbog određene osetljivosti.

Republika Srbija je krajem 2019. godine usvojila Strategiju razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2020-2025. godine¹ i u kojoj je kao jedan od ciljeva navedeno unapređenje usluga javnog sektora primenom veštačke inteligencije, što je još jedan korak ka ispunjavanju uslova za pristup Evropskoj uniji, imajući u vidu da države-članice te organizacije, a i šire, već uveliko implementiraju veštačku inteligenciju u raznim oblastima. Završena je javna rasprava o Predlogu Strategije razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2024-2030. godina.

Propisi koji regulišu AI moraju poštivati sva osnovna ljudska prava, uz odgovarajuće zaštitne mehanizme i garanciju da ljudi mogu osporiti odluke koje veštačka inteligencija donosi i da kompanije moraju moći objasniti taj proces. Za sada nema usuglašene definicije “veštačke inteligencije”. Međutim, Termin Veštačka inteligencija koristit će se kao krovni termin kojim se općenito misli na niz znanosti, teorija i tehnika posvećenih unapređenju sposobnosti strojeva da obavljaju radnje za koje je potrebna inteligencija.

Sustav veštačke inteligencije, je sustav koji izrađuje preporuke, predviđanja ili odluke za određeni niz ciljeva. Rizici koje sobom nose veštačka inteligencija i algoritmi su nestalni, nepostojani i promenljivi.

¹(„Sl. glasnik RS”, br. 96/2019)

Države članice trebale bi uspostaviti zakonski okvir koji određuje proceduru koju javne vlasti provode s ciljem procene učinka na ljudska prava svakog oblika veštačke inteligencije koji te vlasti nabave, razviju i/ili počinj u koristiti. Procena učinka na ljudska prava trebala bi se primenjivati i koristiti na sličan način kako se to radi u drugim oblicima ocene posledica koje provode javne vlasti, kao što su ocena učinka nekog zakona ili ocena učinka zaštite podataka.

Procena učinka na ljudska prava mora uključiti i svrsishodnu vanjsku reviziju, bilo da to obavlja neovisno nadzorno telo ili vanjski istraživač-revizor s relevantnim stručnim znanjima, da se na taj način lakše otkriju, mere i/ili predvide učinci na ljudska prava kroz vreme. Javna tela bi trebala razmotriti i u obavljanju takvih svrsishodnih vanjskih revizija uključiti nacionalne strukture za zaštitu ljudskih prava.

Da bi se ispoštovale pozitivne i proceduralne obveze po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, države članice bi trebale primenjivati one mere koje smatraju nužnima za zaštitu ljudskih prava pojedinaca od kršenja koje bi sudionici veštačke inteligencije mogli obaviti tokom ciklusa sustava veštačke inteligencije. Države članice bi trebale konkretno osigurati da njihovi zakoni stvaraju uslove koji potiču sve sudionike AI da poštuju ljudska prava i da ne stvaraju barijere za stvarnu odgovornost i za otklanjanje kršenja ljudskih prava vezanih za veštačku inteligenciju.

Države članice bi trebale predvideti adekvatne posledice za slučajeve da se identifikovani rizici negativnog delovanja na ljudska prava blagovremeno otklone i reše.

Države članice bi trebale uspostaviti zakonodavni okvir za neovisan i delotvoran nadzor nad poštovanjem ljudskih prava u razvijanju, stavljanju u upotrebu i upotrebi veštačke inteligencije. Nadzorna bi tela trebala biti neovisna od javnih vlasti i privatnih tvrtki koje se bave razvojem, stavljanjem u upotrebu i upotrebom veštačke inteligencije i moraju biti opremljena odgovarajućim interdisciplinarnim stručnim znanjima, kompetencijama i resursima da mogu obavljati svoju nadzornu funkciju.

Ljudska prava koja treba da štiti veštačka inteligencija kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama

Pravo na život čl 2 EKLJP

Pravo na ljudsko dostojanstvo garantovanog odredbama člana 2 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih Sloboda.

Taj pravni kontekst štiti pravo na fizički i mentalni integritet i zbog toga pojedinac mora biti informisan da je u interakciji sa sistemom veštačke inteligencije, a ne sa ljudskim bićem, kako bi mogao da odbije interakciju sa sistemom veštačke inteligencije, ako bi ta komunikacija mogla negativno uticati na ljudsko dostojanstvo. Primer mogućeg ugrožavanja ljudskog dostojanstva je tehnologija prepoznavanja lica na nekom javnom događaju na bazi tehnologije veštačke inteligencije gde može da dođe i dolazi do pogrešnog podudaranja Pravo na život, fizički i mentalni integritet i zaštita čovekove okoline garantovano je članom 2 EKLJP. Iz ovih prava proističe obaveza onih koji kreiraju proizvode i usluge na bazi tehnologije veštačke inteligencije da preduzmu odgovarajuće mere, kako bi se izbegla svaka fizička i psihička povreda pojedinaca i ugrožavanje čovekove okoline.

Čl 6 EKLJ prvo na pravično suđenje

Veštačka inteligencija svakako može doprineti i pomoći sudijama u radu, jer joj sopstveni algoritam dozvoljava da procesuiru podatke u kapacitetu koji čovek svojim naporima ne može da ostvari. Takođe, ovim načinom otvara se put za rešavanje mnogih problema sa kojim se suočavaju naši sudski organi, među kojima je i dužina trajanja sudskih postupaka. brojna istraživanja i eksperimenti ukazuju da je veštačka inteligencija pristrasna, odnosno sklona predrasudama, a sudije roboti nemaju svest i ne bave se etičkim pitanjima.

“Uloga veštačke inteligencije izaziva veliku zabrinutost pravnika iz sveta nauke i struke, jer nosi potencijal da oslabi sudsku vlast i vodi potpunoj dekonstrukciji suđenja i davanju prioriteta tehnologiji nad pravnim rasuđivanjem i pravom. Potencijalno krši ustavno načelo “sudskog monopola odlučivanja”, koje podrazumeva da sudska vlast pripada sudijama, koje su nezavisne i vezane zakonom – navela je dr Miljuš.

Pametni algoritmi ne treba da prerastu u zamenu za sudije, već mogu da budu samo pomoćno sredstvo, a sud treba da oceni da li će prihvatiti preporuku veštačke inteligencije, uz poštovanje pretpostavke nevinosti i načela “in dubio pro reo” (u sumnji u korist okrivljenog), kao i drugim zahtevima prava na pravično suđenje.

– Sistemi veštačke inteligencije potencijalno se razvijaju u pravcu izrade nacrtu presude na osnovu utvrđenog ishoda sistema. Uloga tehnološkog napretka treba da dopunjava a ne da zamenjuje ljudsku inteligenciju – ukazala je ona.

Smatra da je neophodno da se u našem zakonodavstvu izričito ograniči i reguliše upotreba veštačke inteligencije u oblasti pravosuđa.”²

Čl 8 EKLJP -pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života

“Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života normirano je članom osam EKLJP, a može biti ugroženo od strane proizvoda ili usluga baziranih na tehnologiji veštačke inteligencije profilisanjem, prepoznavanjem emocija, prepoznavanjem pojedinaca, praćenjem, itd. U okviru ovog prava, spada i pravo na zaštitu podataka, koje se može kršiti od strane sistema veštačke inteligencije, neovlašćenim prikupljanjem, obradom i distribucijom podataka o pojedincima.

Masovni nadzor na bazi sistema veštačke inteligencije sa prepoznavanjem lica uz prikupljanje, čuvanje i obradu podataka utiče na ostvarivanja prava na privatnost. Pojedinci koji znaju da su konstatno praćeni i identifikovani, skloni su da promene svoje ponašanje i prilagode ga očekivanom. Na ovaj način ugroženo je pravo pojedinaca na privatnost, odnosno na psihološki integritet. Pored masovnog nadzora nad

² <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/260123/260123-vest2.html>

pojedincima uz pomoć kamera za prepoznavanje lica, postoji i masovni nadzor na Internetu, prikupljanje podataka o lokaciji, ponašanju na mreži, o korišćenju pametnih satova, pametnih uređaja za praćenje zdravlja, pametnih automobila, itd. Ova vrsta masovnog nadzora takođe ugrožava pravo na privatnost. Napredovanjem tehnologije veštačke inteligencija napreduju i tehnike ugrožavanja privatnosti. Nove tehnologije veštačke inteligencije u stanju su da prepoznaju izraz lica, ton glasa, otkucaje srca, temperaturu, kako bi procenile ili čak predvidele ponašanje pojedinaca, njegovo mentalno stanje, ili njegove emocije.

“Imajući u vidu sve ove razloge, Evropska komisija za efikasnost pravosuđa (CEPEJ), telo Saveta Evrope čija je članica Republika Srbija, donela je Evropsku etičku povelju o upotrebi veštačke inteligencije u pravosudnim sistemima. Povelja propisuje 5 osnovnih principa kao preduslov za upotrebu bilo kakve veštačke inteligencije u pravosuđu određene zemlje:

- 1) Poštovanje osnovnih prava prilikom dizajna i primene veštačke inteligencije;
- 2) Sprečavanje razvoja ili podsticanja bilo kakve diskriminacije pojedinaca ili grupe pojedinaca;
- 3) Insistiranje na kvalitetu i sigurnosti procesa i podataka;
- 4) Omogućavanje pristupa i razumevanje metoda obrade podataka i eksterne revizije tih metoda;
- 5) Omogućavanje korisnicima sistema da imaju dovoljno informacija i autonomije da mogu da razumeju proces, razmotre alternative, uključujući i mogućnost da o njihovom predmetu odlučuje sudija.”³

Razvoj, osposobljavanje, testiranje i upotreba veštačke inteligencije koji se zasnivaju na obradi ličnih podataka moraju u potpunosti osigurati pravo pojedinca na poštovanje privatnog i porodičnog života po članu 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima, uključujući „pravo na formiranje informacijskog samoodređenja” u vezi s vlastitim podacima.

Obrada podataka u kontekstu AI sustava trebala bi biti razmerna u odnosu na legitimni cilj koji se želi ostvariti takvom obradom podataka i u svakoj fazi obrade podataka treba odražavati fer ravnotežu između interesa koji se ostvaruje razvojem i upotrebom AI sustava i prava i sloboda koji se time dovode u pitanje.

Države članice bi trebale delotvorno primenjivati moderniziranu Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti pojedinaca u pogledu automatske obrade ličnih podataka („Konvencija 108+”), kao i druge međunarodne instrumente o zaštiti podataka i privatnosti koji su za danu državu članicu obvezujući. Obrada ličnih podataka u bilo kojoj fazi životnoga ciklusa AI sustava mora se zasnivati na načelima određenim Konvencijom 108+, a osobito: (a) za obradu ličnih podataka u relevantnim fazama životnog ciklusa AI sustava mora da postoji legitimna osnova određena zakonom; (b) lični podaci moraju se obrađivati zakonito, pravedno i na transparentan način; (c) lični podaci moraju se prikupljati

³ <https://jplaw.rs/2023/12/20/vestacka-inteligencija-u-pravu-i-pravosudju/>

za eksplicitne, specificirane i legitimne svrhe i ne smiju se obrađivati na način koji s takvom svrhom nije kompatibilan; (d) lični podaci moraju biti adekvatni, relevantni i nepreterani u odnosu na svrhe za koje se obrađuju; (e) lični podaci moraju biti tačni i, tamo gde je to nužno, ažurirani; (f) lični podaci bi se trebali čuvati u formi koja omogućava identifikaciju subjekta podataka ne duže nego što je to neophodno za svrhe za koje su se ti podaci obrađivali.

Ovo pitanje je od krucijalne važnosti zato što u slučaju da obrada ličnih podataka putem AI-a podrazumeva sprovođenje procene uticaja, to znači da se ista mora sprovesti pre nameravane obrade podataka.

Član 54. stav 1 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti (, u daljem tekstu: „ZZPL“) propisuje da ako je verovatno da će neka vrsta obrade, posebno upotrebom novih tehnologija i uzimajući u obzir prirodu, obim, okolnosti i svrhu obrade, prouzrokovati visok rizik za prava i slobode fizičkih lica, rukovalac je dužan da pre nego što započne sa obradom izvrši procenu uticaja predviđenih radnji obrade na zaštitu podataka o ličnosti.

Odlukom Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti od 19. juna 2019. godine sačinjena je lista radnji obrade broj 021-00-14/2019-04 kada rukovaoci moraju obavezno sprovesti procenu uticaja.

Sloboda izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja i pravo na rad (ČL 10 I 11 Ekljp)

U kontekstu odgovornosti da poštuju, štite i ostvaruju ljudska prava i temeljne slobode svakog pojedinca, države članice bi trebale uzeti u obzir celi spektar međunarodnih standarda ljudskih prava koja bi mogla biti ugrožena upotrebom veštačke inteligencije.

Sloboda izražavanja čl 10 EKLJP : države članice bi trebale biti svesne obveze da se stvara raznovrsno i pluralističko okruženje i negativnih učinaka usmeravanja i odabira sadržaja vođenih veštačkom inteligencijom na uživanje prava na izražavanje, pristup informacijama i slobodu mišljenja. Države članice potiču se i da razmotre uvođenje odgovarajućih mera da regulišu tehnološke monopole, da bi sprečile negativne učinke koncentracije uticaja ekspertnih znanja i moći umetne inteligencije na slobodan protok informacija.

Sloboda okupljanja i udruživanja čl 11. EKLJP : posebna pozornost mora se posvetiti učinku koji upotrebu AI sustava u usmeravanju sadržaja može imati na slobodu okupljanja i udruživanja, posebice tamo gde je teško te slobode ostvarivati off line. Države članice bi trebale strogo regulisati upotrebu tehnologije prepoznavanja osoba, čak i kroz zakone koji uspostavljaju jasna ograničenja za njezinu upotrebu, kao i javnu transparentnost kojom bi se zaštitilo uživanje prava na slobodu okupljanja.

Pravo na rad: potencijal veštačke inteligencije da ubrza automatizaciju a time i negativne učinke na dostupnost radnih mesta je nešto što se mora pažljivo pratiti. Potrebno je obavljati redovitu procenu, da bi se pratili broj i vrsta radnih mesta izgubljenih zbog razvoja veštačke inteligencije. Moraju se izraditi odgovarajući planovi za prekvalificiranje i preraspodelu poslova za one zaposlene koji su jasno pogođeni

smanjenjem potražnje za radnom snagom. Države članice bi trebale usvojiti i nastavne planove i programe kojima bi se osigurao pristup radnim mestima koja traže kompetencije vezane za VI sustave.

Pravni lek čl 13 EKLP

AI sustavi moraju uvek biti pod ljudskom kontrolom, čak i pod okolnostima kad mehaničko učenje i slične tehnike omogućuju AI sistema donošenje odluka neovisno o specifičnoj čovekovoju intervenciji. Države članice moraju ustanoviti jasne granice odgovornosti za kršenja ljudskih prava koja mogu da se pojave u različitim fazama životnog ciklusa AI sustava. Opša i lična odgovornost za kršenja ljudskih prava do kojih dođe u razvoju, stavljanju u upotrebu moraju ležati na fizičkim ili pravnim licima, čak i u slučajevima kad meru koja krši ljudska prava nije izravno naložio odgovorni humani upravljač ili operater.

Svatko tko tvrdi da je žrtva kršenja ljudskih prava koje proizlazi iz razvoja, stavljanja u upotrebu ili upotreba veštačke inteligencije kod javne vlasti ili privatne osobe mora imati osiguran delotvoran pravni lek pred državnim telom. Delotvorni lekovi bi trebali uključivati brzu i adekvatnu naknadu i preinačenje bilo kakve štete nastale razvojem, stavljanjem u upotrebu ili upotrebom AI sustava, te mogu uključivati mere po parničnim, administrativnim ili, ako je to primereno, krivičnim propisima.

Nediskriminacija i jednakost čl 14 EKLP

U svim okolnostima, rizik od diskriminacije mora se sprečavati i ublažavati, osobito u odnosu na skupine koje su pod povećanim rizikom da im prava budu nerazmerno ugrožena veštačkom inteligencijom. To uključuje žene, decu, starije, ekonomski ugrožene osobe, pripadnike LGBTI zajednice, osobe s invaliditetom, te „rasne“, etničke i verske skupine. Države članice moraju se suzdržati od upotrebe veštačke inteligencije koji diskriminišu ili vode do diskriminatornih ishoda te unutar svoje jurisdikcije štiti pojedince od posledica. Ovo pravo ne postoji samostalno.

Aktivno sudelovanje i svrsishodne konzultacije s raznovrsnom zajednicom koja uključuje suštinsku zastupljenost svih skupina, u svim fazama životnog ciklusa veštačke inteligencije predstavlja važnu komponentu sprečavanja i ublažavanja negativnih učinaka na ljudska prava. Uz to je potrebno i posebnu pažnju posvetiti transparentnosti i pristupačnosti informacija o osnovnim podacima koji se koriste za razvijanje veštačke inteligencije. Procena učinka na ljudska prava i drugi oblici provere stanja ljudskih prava trebaju se ponavljati u redovitim intervalima, a primerene i pristupačne mogućnosti za traženje odgovornosti i rešenja moraju se učiniti dostupnima.

U slučaju algoritamske diskriminacije, kao i u mnogim drugim slučajevima zaštite ljudskih prava, dolazi do sukoba javnog interesa da se ostvari transparentnost i zaštite osnovna prava i slobode i privatnog interesa da se ostvari profit i zaštite neka druga prava.

Veštačka inteligencija u EU

U junu 2023. godine Evropski parlament je doneo veoma značajnu odluku i glasao u korist predloga Evropske komisije za donošenje Zakona o veštačkoj inteligenciji EU, čime je preduzet značajan korak u regulisanju upotrebe veštačke inteligencije (AI) unutar Evropske unije. Ovaj pionirski potez se poklapa sa

širim evropskim naporima na polju zaštite podataka o ličnosti, o čemu svedoči i Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR). Uzimajući u obzir mnogobrojne koristi koje veštačka inteligencija donosi u svakodnevnom životu, predstavnici EU su prepoznali značaj uspostavljanja obavezujućih propisa kao neophodan korak kako bi se ublažili potencijalni rizici. Ti rizici obuhvataju zabrinutost u vezi sa privatnošću i bezbednošću, nedostatkom transparentnosti u sistemima veštačke inteligencije, kao i problemima pristrasnosti i diskriminacije, koji predstavljaju pretnje osnovnim pravima koja štiti Povelja o osnovnim pravima EU i Evropska konvencija o ljudskim pravima.

Države članice Evropske unije odobrile su 21/05/2024 Uredbu koji ima za cilj usklađivanje pravila o veštačkoj inteligenciji, takozvani Akt o veštačkoj inteligenciji.⁴ Reč je o prvom aktu te vrste u svetu, koji može da postavi globalne standarde za zakonodavstvo o veštačkoj inteligenciji, navodi se u saopštenju Saveta EU.

Novi zakon ima za cilj da podstakne privatne i javne aktere na razvoj i prihvatanje sigurnih i pouzdanih sistema veštačke inteligencije širom jedinstvenog tržišta EU.⁵

Čak i izvan granica EU, sve više zemalja postaje svesno važnosti regulisanja veštačke inteligencije

Na međunarodnom nivou, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) je predstavila neobavezujuću Preporuku o veštačkoj inteligenciji 2019. godine. UNESCO je takođe usvojio Preporuke o Etici veštačke inteligencije 2021. godine,.

“Postojeći pravni okvir na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou nije dovoljan kako bi obezbedio efikasnu zaštitu ljudskih prava ugroženih upotrebom proizvoda, usluga i Sistema baziranih na upotrebi tehnologije veštačke inteligencije. Zbog toga je potrebno da se postojeća pravna regulativa izmeni i dopuni, kao i da se donesu potpuno novi propisi.

Jedna od mogućnosti koja se razmatra je donošenje dodatnog protokola EKLJP, kojim bi se definisala dodatna prava u kontekstu upotrebe tehnologije veštačke inteligencije ili alternativno izmena konvencija Saveta Evrope: Konvencije o sajber kriminalu i Konvencije o zaštiti pojedinaca u odnosu na automatsku obradu podataka o ličnosti.

Ovi predlozi predstavljaju tek početak borbe za zaštitu ljudskih prava od ugrožavanja od strane veštačke inteligencije.”⁶

⁴ UREDBA (EU) 2024/1689 EVROPSKOG PARLAMENTA I Saveta EU od 13. 06.2024.

⁵ <https://www.euronews.rs/magazin/tehnologija/124266/eu-odobrila-prvi-zakon-na-svetu-o-vestackoj-inteligenciji/vest>

⁶ Dragan Prlja Gordana Gasmir Vanja Korać :LJUDSKA PRAVA I VEŠTAČKA INTELIGENCIJA Beograd 2022

Literatura:

Dragan Prlja Gordana Gasmi Vanja Korać :LJUDSKA PRAVA I VEŠTAČKA INTELIGENCIJA Beograd 2022

S. Andonović, D. Prlja, Osnovi prava zaštite podataka o ličnosti, Institut za
uporedno pravo, Beograd, 2020

Evropska konvencija o ljudskim pravima I slobodama